

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ȘI EPIGRAFICE MAI VECHI SAU MAI NOI LA POROLISSUM

Cercetarea materialului arheologic provenit din săpăturile arheologice executate înainte vreme la Moigrad (=Porolissum), jud. Sălaj¹ ne-a dat prilejul să facem o serie de „redescoperiri“. Multe din materialele arheologice soase la lumină cu acele ocazii au fost uitate, au rămas inedite sau chiar au fost considerate pierdute. În cele ce urmează vom încerca să restituim cercetării privind Dacia romană o parte din aceste materiale, introducându-le în circuitul științific. Acestei categorii de descoperiri îi vom adăuga o serie de materiale descoperite mai recent atît în cursul ultimelor cercetări arheologice de la Porolissum, cît și cu prilejul unor perieghze.

Toate împreună aduc contribuții importante în primul rînd la cunoașterea centrului roman de la Porolissum, iar în al doilea rînd la îmbogățirea cunoștințelor despre aspecte bine delimitate ale vieții romane din Dacia.

Repertoriul descoperirilor cuprinde și descrie următoarele materiale: o placă votivă fragmentară reprezentînd pe cavalerii danubieni, un fragment de statueta a lui Apollo, țigle și cărămizi purtînd ștampila legiunilor III Gallica, VII Gemina Felix, XIII Gemina sau ale cohortelor: I Augusta Ituraeorum, I Ulpia Brittonum, I Hispanorum, cohors III sau cohors III D, cohors V Lingonum.

Primele două descoperiri cuprinse în repertoriu aduc informații noi în legătură cu viața spirituală și arta religioasă din partea de Nord-Vest a Daciei, completînd cunoștințele vechi². Placa votivă reprezentînd pe cavalerii danubieni constituie cea mai nordică descoperire din aria de răspîndire a acestui cult în Dacia, la baza căruia stau divinități autohtone³. Statueta lui Apollo completează și ea în mod fericit descoperirile în legătură cu cultul

¹ Materialele apărute în cursul săpăturilor arheologice din anii 1939, 1943, 1958—1959 se află în depozitele M.I.T. Cluj-Napoca; materialele din anul 1949 și numeroasele descoperiri întîmplătoare din ultimii ani se află în M.I.A. Zălau. Bibliografia în legătură cu Porolissum vezi *T.I.R.* L 34, 1968, Budapest, p. 92—93.

² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969 (capitolul viața religioasă).

³ D. Tudor, *CMRED*, II, p. 141.

acestui zeu. Ea reprezintă în același timp cea mai nordică descoperire în legătură cu cultul lui Apollo în Dacia⁴.

Descoperirile de țigle și cărămizi șampilate vin să completeze informațiile în legătură cu garnizoana de la Porolissum aducând o serie de date noi. Comentariul în legătură cu aceste descoperiri va fi deocamdată destul de restrâns. Acest lucru se datorează faptului că șampilile tegulare nu pot fi considerate în toate cazurile suficient de numeroase sau clare pentru a tranșa definițiile problemele care se pun în legătură cu unitățile militare pe care le atestă.

Țiglele cu șampila legiunii III Gallica atestă prezența legiunii sau, credem noi, a unui detașament din legiune la Porolissum⁵. Pentru a stabili data transferării unității în cauză în Dacia avem puține informații. O parte din aceste informații se referă la istoria legiunii, cealaltă parte la contextul arheologic în care au apărut țiglele șampilate. Se știe că Septimius Severus a desființat legiunea III Gallica repartizând detașamentele ei în diferite provincii, drept pedeapsă pentru participarea ei alături de Pescenius Niger la războiul pentru tron⁶. Sub Elagabalus legiunea a fost refăcută și este atestată în castrul ei la Damascus. În timpul împăratului Severus Alexander legiunea sau un detașament din ea este atestată în castrul de la Viminacium (Moesia Superior)⁷. Acestea sînt singurele evenimente care pot fi puse în legătură cu prezența legiunii în zona dunăreană și care precizează în același timp perioada de mișcare a ei. Țiglele șampilate ale legiunii III Gallica au apărut la porțile castrului de pe Pomet în același context cu șampilile legiunii VII Gemina Felix și ale cohorței III. Se știe că fortificația mare de pe Pomet a fost ridicată în piatră în timpul împăratului Caracalla⁸, lucrarea trebuind să fie încheiată în 213 cînd împăratul a vizitat Dacia și a fost la Porolissum⁹. S-ar părea deci că se poate data prezența detașamentului din legiunea III Gallica la începutul secolului III e.n.

Săpăturile începute la castrul roman de pe Pomet în anul 1977 au scos la lumină în ruinele bastioanelor porții de pe latura de Nord-Est încă patru țigle cu șampila legiunii VII Gemina Felix. Țiglele șampilate au apărut din interiorul bastioanelor porții care nu au fost deranjate de săpături sau răscoliri anterioare. Descoperirea lor confirmă ipoteza noastră care susținea că la începutul secolului III e.n. a staționat la Porolissum un detașament din legiunea VII Gemina Felix care a participat la construirea castrului de piatră de pe Pomet¹⁰. (Pl. IV/3—7).

Cărămizile cu șampila legiunii XIII Gemina vin să completeze descoperirile mai vechi care au permis să se susțină ipoteza că la Porolissum a

⁴ M. Macrea, *op. cit.*, p. 36 a trecut în revistă dedicațiile scrise sau reliefulurile închinatului lui Apollo în Dacia.

⁵ C. Daicoviciu, *Porolissum*, în *RE*, XXII/1, 1953, col. 267; M. Macrea, *op. cit.*, 194, 231.

⁶ *Legio*, în *RE*, XII, 1924, col. 1525—1526.

⁷ cf. *JOAI*, 8, 1905, Bbl. 8, nr. 14.

⁸ M. Macrea, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 236—237.

⁹ *Idem*, p. 222.

¹⁰ N. Gudea, în *SCIVA*, 27, 1976, p. 109—114.

staționat imediat după cucerire un detașament al ei¹¹. Tipul ștampilei este timpuriu și poate fi datat relativ ușor. (Pl. IV/8).

În ce privește unitățile auxiliare care au staționat la Porolissum descoperirile noi aduc câteva precizări importante și în același timp completează tabloul garnizoanei.

J. Szilágyi amintea descoperirea la Porolissum a unei țigle cu ștampila COH I AVG¹². O descoperire similară a semnalat și I. I. Rusu¹³. Lectura acestor ștampile a fost precizată ca fiind coh(ors) I Aug(usta) = cohors I Augusta Ituraeorum Sagittariorum¹⁴. (Pl. V/1—2, 5—6). Câteva ștampile de acest tip și o inscripție au apărut și în castrul roman de la Bucium¹⁵. Pe baza lor am presupus că unitatea a staționat în castrul de la Bucium construind castrul cu val de pământ. Unitatea a revenit la Porolissum după 114 când la Bucium s-a instalat cohors II Nervia Brittonum¹⁶. După 120 e.n. (la o dată care nu se poate preciza exact) unitatea a fost transferată în armata Daciei Superioare¹⁷. Dacă deplasările unității s-au efectuat într-adevăr așa cum le-am descris mai sus, atunci ștampilele pot fi datate între 106—120 e.n. Acestei unități îi atribuim și inscripțiile incizate în pasta moale înainte de ardere, descoperite pe două olane. Literele ITV pot fi citite ITV (raei) sau ITV (raeorum). Dacă într-adevăr unitatea a staționat la Porolissum numai între 114—120, atunci inscripțiile ITV pot fi datate în această perioadă.

În vara anului 1977 a fost descoperită întâmplător pe dealul Pomet lângă castru o țigla cu ștampila COH I BR. Descoperirea ei confirmă ipotezele privind staționarea unității cohors I Ulpia Brittonum la Porolissum¹⁸. Pe baza descoperirilor de ștampile de la Bologa presupuneam că unitatea de Brittoni a construit castrul mic de pământ, deci a staționat la Bologa între 106—114¹⁹. Probabil după această dată a fost mutată la Porolissum. Aceasta poate fi și cauza pentru care tipurile de ștampile ale unității descoperite la Bologa diferă de cele de la Porolissum. Faptul că ștampila unității a apărut în apropierea castrului de pe Pomet, poate fi pus în legătură cu staționarea cohorței de Brittoni în acest castru. Dar deocamdată aceasta este o presupunere care necesită încă argumente pentru a putea fi dovedită.

Dintre descoperirile tegulare vechi s-a discutat mult și încă nu este clară lectura ștampilelor de tipul CHSIJS²⁰. Noi am acceptat deocamdată lectura

¹¹ V. Moga, în *Apulum*, 10, 1972, 159—160; el presupune că detașamentul a staționat aici pînă la a doua împărțire a Daciei.

¹² Szilágyi, *TegID*, p. 53, pl. XV/220.

¹³ I. I. Rusu, în *SCIV*, 10, 1959, p. 316, nota 1.

¹⁴ I. I. Rusu, în *SCIV*, 23, 1972, p. 72—73.

¹⁵ E. Chirilă—N. Gudea, în *Castrul roman de la Bucium*, Cluj, 1972, p. 117.

¹⁶ *Idem*, p. 115.

¹⁷ I. I. Rusu, în *SCIV*, 23, 1972, p. 72—73.

¹⁸ N. Gudea, în *SCIVA*, 28, 1977, p. 129 sq.

¹⁹ *Idem*, p. 131—132.

²⁰ Szilágyi, *TegID*, p. 54, pl. XVI/230 citea C(o)H(ors) I P(almyrenorum) Sagittariorum cf. *Közlemények*, III, 1943, p. 96; J. Beneš, în *Sborník Práci Filosofické Fakulty Brněnské University*, E—15, 1970, 181 dar și M. Macrea și colab., în *Materiale*, VII, 1961, 379—380 citeau C(o)H(ors) I(turaeorum) S(agittariorum).

C(o)H(or)S I IS(panorum) susținută de I. I. Russu²¹, ce pare a fi acum mai demn de luat în considerare. Am adunat și examinat tot materialul epigrafic regular privind această unitate și mărturisim că există încă serioase îndoieli în ce privește lectura, dar mai ales interpretarea ei. De aceea considerăm că publicarea ștampilelor cu toate datele tehnice poate reprezenta un îndemn la descifrarea enigmei care se ascunde sub aceste litere.

Un număr deosebit de mare de descoperiri de țigle și cărămizi cu ștampilă se referă la o C(o)H(ors) III. Cea mai mare parte a ștampilelor au fost descoperite în cursul săpăturilor din anul 1943 la castrul de pe Pomet. Descoperirile întâmplătoare au apărut tot de pe castrul Pomet. În cursul săpăturilor din acest an (1977) la același castru cea mai mare parte a materialului regular descoperit la poarta de Nord-Est și turnul din colțul de Nord se referă la această unitate. Tot ei îi atribuim și ștampilele de tipul C III D și CIID. Presupunem că toate ștampilele sînt ale unei cohorte III D și se repartizează pe trei tipuri: tipul I: CH III cu două variante: 1. cu hastă orizontală peste cifră; 2. fără hastă orizontală peste cifră; tipul II: C III D hastele verticale laterale fiind mai scurte; tipul III: C III D cu literele adîncite. Chiar dacă nu toate trei tipurile se vor dovedi a aparține aceleiași unități este limpede că avem de a face cu o unitate necunoscută pînă acum în armata Daciei: cohors III. Contextul descoperirii ștampilelor arată că ele datează la începutul secolului III e.n. și apar împreună cu ștampilele legiunilor III Gallica și VII Gemina Felix. Deci unitatea a participat la construirea în piatră a castrului de pe Pomet.

Problema care se pune este: de unde a apărut această unitate? Putem acum să formulăm răspunsul în chip ipotetic. Ar putea să fie vorba de cohors III Dacorum²², unitate care a staționat în Orient și ar fi putut, teoretic, însoți legiunea III Gallica. Dar în același timp ar putea fi vorba și de o unitate creată în Dacia pentru Dacia. Această ultimă ipoteză, deși foarte îndrăzneată, nu este cu totul exclusă.

Ultimele informații epigrafice se referă la cohors V Lingonum. Deși ea este una din unitățile a căror cantonare la Porolissum este sigură pentru toată perioada de existență a provinciei Dacia, atestările ei regulate lipsesc. J. Szilágyi a sugerat primul că inscripțiile incizate pe țiglă și cărămizi cu literele C V L reprezintă însemnele cohortei V Lingonum²³. Inscripțiile de acest tip descoperite întâmplător pe suprafața castrului de pe Pomet sau în imediata lui apropiere confirmă ipoteza lui J. Szilágyi. Dar credem că aceste inscripții sînt numai precursoare ale unor descoperiri care vor rezulta în curînd din săpături.

Descoperirile discutate mai sus permit sau sugerează, după cum am văzut, o serie de clarificări în legătură cu unitățile militare care au staționat la Porolissum. Dar în același timp au mai rămas nerezolvate multe probleme

²¹ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 73.

²² *Cohors*, în *RE*, IV/1, 1900, col. 279 (cohors III Dacorum).

²³ J. Szilágyi, în *Közlemények*, III, 1943, 93, fig. 2; Szilágyi *TegID* p. 13, 15, 55, 64—65, pl. XVI/243.

legate de garnizoana de la Porolissum. Sperăm că săpăturile arheologice începute în 1977 aici, prevăzute să dureze mai mulți ani, vor tranșa definitiv aceste probleme.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

I. *Placă votivă* din marmură albă-cenușie; fragment cu dimensiunile de $7,5(5,5) \times 6,5(5) \times 1,3$ cm; descoperită prin anul 1939; considerată pierdută; s-a păstrat doar o fotografie a piesei care a fost folosită de D. Tudor (CMRED). Fragmentul reprezintă colțul din dreapta sus al unei tăblițe reprezentând pe cavalerii danubieni. Cîmpul este încadrat de un chenar simplu, lat de 0,17 cm, executat nu prea îngrijit. În cîmp se păstrează o parte din scena principală a reprezentărilor de acest tip: un cavaler călărind spre stînga; pe cap poartă o bonetă triunghiulară ascuțită; elementele feței nu se disting. Pare îmbrăcat cu o tunică; peste piept și umăr trece o mantie; mîna stîngă, îndoită de la cot, stă ridicată în sus; piciorul stîng este îndoit de la genunchi peste burta calului; din cal se văd bine doar capul, gîtul, crupa și partea de sus a membrelor din spate.

În fața calului se află bustul foarte schematic reprezentat al unui personaj, care ar putea fi soarele (Sol).

Execuția piesei este foarte schematică. Din punct de vedere al tipologiei stabilite de D. Tudor, piesa se înscrie în tipul VI, categoria A: un singur registru și doi cavaleri.

Descoperită la Porolissum; cutia în care se afla piesa avea mențiunea „tabără”.

M.I.T. Cluj-Napoca. Depozit: Porolissum. Pl. I/1—2; II

Bibliografie: C. Daicovicu, *Porolissum*, în *RE*, XXII/1, 1953, col. 268; D. Tudor, în *Dacia*, N.S. IV, 1960, 335, nr. 137; Idem, în *CMRED*, I, nr. 198.

II. *Statuetă* de marmură albă; fragment cu dimensiunile: I=11,8 cm; l la umeri = 6 cm; l bazinului = 5,5 cm; gr. = 3,5 cm. Reprezintă foarte probabil pe Apollo. Se distinge numai trunchiul de la gît și umeri pînă la partea inferioară a pîntecului; capul, brațele, membrele inferioare lipsesc. Zeul era înfățișat nud; totuși peste piept și umărul drept trece o eșarfă spre brațul stîng; în spate eșarfa se distinge mai bine; lingă brațul stîng jos pare a fi fost un altar. Porțiunea dorsală este aproape neprelucrată; se disting totuși foarte bine mușchii feselor.

Descoperită la Porolissum: Pomet; în anul 1943.

M.I.T. Cluj-Napoca. Depozit: Porolissum. Pl. III.

III. ȘTAMPILE ALE LEGIUNII III GALLICA

1. Țiglă; fragment cu dimensiunile $14 \times 11 \times 2,6$ cm; cartuș dreptunghiular, simplu, adîncit; fragmentar; Lp = 10 cm; l = 3 cm; litere adîncite, înalte de 2,8 cm: L(egio) III G(allica) deasupra cifrei o hastă orizontală; semne de despărțire de formă triunghiulară.

Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T P III/1. Pl. IV/1

2. Țiglă; fragment cu dimensiunile de $8 \times 10 \times 2,6$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adîncit; fragmentar; Lp = 9,7 cm; l = 3,7 cm; litere adîncite, înalte de 2,7 cm; L(egio) III G(allica); deasupra cifrei o hastă orizontală; semne de despărțire de formă triunghiulară.

Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. III/2. Pl. IV/2.

IV. ȘTAMPILE ALE LEGIUNII VII GEMINA FELIX

1. Țiglă; fragment cu dimensiunile $17 \times 9 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu adâncit; fragmentar: $L_p = 9$ cm; $l = 2,7$ cm; litere adâncite înalte de 2,5 cm: L(egio) VII G(emina) F(elix); între litere și cifre semne despărțitoare în formă de frunză de viță.

Descoperită la Porolissum; Pomet; poarta de pe latura de NE; 1977.

M.I.A. Zalău. Tegular

2. Țiglă; fragment cu dimensiunile $11 \times 7 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 3,5$ cm; $l = 2,7$ cm; litere adâncite, înalte de 2,5 cm: L(egio) VII [g(emina) f(elix)]; între literă și cifră semn de despărțire în formă de frunză.

Descoperită la Porolissum; 1977; Pomet; poarta de pe altura de NE.

M.I.A. Zalău. Tegular

3. Țiglă; fragment cu dimensiunile $8 \times 7 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 3$ cm; $l = 2,7$ cm; litere adâncite, înalte de 2,5 cm: [l(egio) VII] G(emina) F(elix).

Descoperită la Porolissum; 1977; Pomet; poarta de pe latura de NE.

M.I.A. Zalău. Tegular

V. ȘTAMPILE ALE LEGIUNII XIII GEMINA

1. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $23 \times 15 \times 4$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit; dimensiuni $11,5 \times 2,8$ cm; litere în relief, înalte de 1,8 cm; lungimea textului 6,5 cm: LEG(io) XIII G(emina); litera L este de tipul folosit în scrierea cursivă; sub cifră o hastă orizontală

Descoperită la Porolissum; locul exact al descoperirii nu este precizat.

M.I.A. Zalău. Inv. 258. Pl. IV/8.

2. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $14 \times 13 \times 8$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 7$ cm; litere în relief, înalte de 1,8 cm: LEG X...; litera L este de tipul folosit în scrierea cursivă.

Descoperită la Porolissum; locul exact al descoperirii nu se cunoaște.

M.I.A. Zalău. Inv. 259.

VI. ȘTAMPILE ALE COHORTEI I AUGUSTA ITURAEORUM

1. Olan; fragment cu dimensiunile $11 \times 16 \times 2$ cm; litere incizate în pasta moale înainte de ardere, înalte de 3,5–4 cm: ITV (raei, raeorum).

Descoperit întâmplător pe Pomet.

M.I.A. Zalău. Inv. 1094. Pl. V/3.

2. Olan; fragment cu dimensiunile $7 \times 13 \times 2$ cm; litere incizate în pasta moale înainte de ardere, înalte de 4 cm: ITV (raei, raeorum).

Descoperit întâmplător pe Pomet.

M.I.A. Zalău. Inv. 211. Pl. V/4.

VII. ȘTAMPILE ALE COHORTEI I ULPPIA BRITTONUM

1. Țiglă; fragment cu dimensiunile $21 \times 16,5 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit; dimensiuni $11,5 \times 2,3$ cm; litere în relief, înalte de 1,5 cm; deasupra barei verticale care indică cifra se află o hastă orizontală: COH(ors) I BR(ittonum).

Descoperită întâmplător pe Pomet; lângă castru.

M.I.A. Zalău. Inv. CC 440/1977. Pl. VI.

VIII. ȘTAMPILE ALE COHORTEI I HISPANORUM

1. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $18 \times 11 \times 5$ cm; ștampilă liberă; L = 10,5 cm; litere adâncite, înalte de 2,8 cm: C(o)H(or)S I (h)IS (panorum).
Descoperită la Porolissum; locul exact al descoperirii neprecizat.
Muzeul Militar Central București (transferată de la M.I.T. Cluj-Napoca) Pl. VII/1.
2. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $23 \times 33 \times 5$ cm; ștampilă liberă; L = 10,5 cm; litere adâncite, înalte de 2,5 cm: C(o)H(or)S I (h)IS(panorum).
Descoperită la Porolissum; locul exact al descoperirii neprecizat.
M.I.A. Zalău. Inv. C.C. 300/1958. Pl. VII/2.
3. Cărămidă; dimensiuni $26 \times 25 \times 5$ cm; ștampilă liberă: L = 10,5 cm; litere adâncite, înalte de 2,5 cm: C(o)H(or)S I (h)IS(panorum).
Descoperită la Porolissum; locul exact neprecizat.
M.I.A. Zalău. Inv. 1633; Pl. VII/3.
4. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $18 \times 18 \times 9,5$ cm; ștampilă liberă; L = 10,5 cm; litere adâncite, înalte de 2,7—3,3 cm: C(o)H(or)S I (h)IS(panorum).
Descoperită la Porolissum; 1958; terasa sanctuarelor; secțiunea I lângă valul de apărare.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. TP I/1 = IN 12253. Pl. VII/4.
5. Țiglă; fragment cu dimensiunile $30 \times 26 \times 2,5$ cm; ștampilă liberă; L = 10,1 cm; litere adâncite, înalte de 2,8—3 cm: C(o)H(or)S I (h)IS(panorum).
Descoperită la Porolissum; locul exact neprecizat.
M.I.A. Zalău. Tegular. Pl. VII/5.
6. Olan; fragment cu dimensiunile $12,5 \times 9,5 \times 1,8$ cm; ștampilă liberă; fragmentară; Lp = 8,7 cm; litere adâncite, înalte de 2,7—3 cm: C(o)H(or)S I (h)I[S(panorum)].
Descoperită la Porolissum; 1959; Pomet — castru roman.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. 1/3 = IN 12254. Pl. VII/9.
7. Țiglă; fragment cu dimensiunile $11,5 \times 5,5 \times 2,5$ cm; ștampilă liberă; L = 10 cm; litere adâncite, înalte de $2,5 \times 3,5$ cm: C(o)H(or)S I (h)IS(panorum).
Descoperită la Porolissum; 1959; Pomet — castru roman.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T P I/4. Pl. VII/6.
8. Țiglă; fragment cu dimensiunile $12 \times 6 \times 2,5$ cm; ștampilă liberă; fragmentară; Lp = 7 cm; litere adâncite, înalte de 2,8—3,2 cm: [c(o)H(or)S I (h)IS(panorum)].
Descoperită la Porolissum; locul exact neprecizat.
M.I.T. Cluj-Napoca. T P I/5. Pl. VII/7.
9. Țiglă; fragment cu dimensiunile $19 \times 15 \times 3$ cm; ștampilă liberă; L = 10 cm; litere adâncite, înalte de 2,5—3,5 cm: C(o)H(or)S I (h)IS(panorum).
Descoperită la Porolissum; locul exact al descoperirii neprecizat.
Muzeul Național al R. S. România București (transferată de la M.I.T. Cluj-Napoca). Pl. VII/8.

IX. ȘTAMPILE ALE COHORTEI III

TIPUL I; VARIANTA 1

1. Țiglă; fragment cu dimensiunile $23 \times 23 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit: $8,1 \times 4,5$ cm; litere în relief înalte de 2,6 cm; text de la dreapta spre stânga: C(H) III; deasupra barelor verticale care indică cifra o hastă orizontală.
Descoperire întâmplătoare pe Pomet.
M.I.A. Zalău. Tegular. Pl. VIII/8.
2. Țiglă; fragment cu dimensiunile $30 \times 18 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 8 cm; l = 4,6 cm; litere în relief, înalte de 2,9 cm; C(o)H(or)S III; deasupra barelor verticale care indică cifra o hastă orizontală.
Descoperită la Porolissum, pe Pomet.
M.I.A. Zalău. Tegular. Pl. VIII/9.

3. Țiglă; fragment cu dimensiunile $13,5 \times 14,5 \times 2,5$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit; fragmentar; $L_p = 4,4$ cm; $l = 4,6$ cm; litere în relief înalte de 2,8 cm: C(o)H(ors) III; deasupra barelor verticale care indică cifra se află o hastă orizontală.

Descoperită întâmplător la Porolissum pe Pomet.

M.I.A. Zalău. Tegular.

4. Țiglă; fragment cu dimensiunile $11 \times 13 \times 2,5$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 6,5$ cm; $l = 3,2$ cm; litere în relief; înălțimea lor nu se poate preciza: [c(o)h(ors)] III; deasupra barelor verticale ce indică cifra se află o hastă orizontală.

Descoperire întâmplătoare la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.A. Zalău. Tegular.

5. Țiglă; fragment cu dimensiunile $20 \times 19,5 \times 2,5$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; $8,2 \times 4,2$ cm; Litere în relief înalte de 2,5 cm: C(o)H(ors) III; deasupra barelor verticale ce indică cifra se află o hastă orizontală.

Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T P IX/4. Pl. VIII/10.

6. Țiglă; fragment cu dimensiunile $10 \times 7 \times 2,8$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 2$ cm; $l_p = 3$ cm; litere în relief; înălțimea lor nu se poate preciza; text de la dreapta spre stînga: C(o)H(ors) [III].

Descoperită la Porolissum; 1959; lângă castrul de la Citera, poarta de Est.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. IX/5. Pl. VIII/12.

7. Țiglă; fragment cu dimensiunile $17 \times 13 \times 3$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar; $L_p = 8$ cm; $l = 4,4$ cm; litere în relief înalte de 2,8 cm; text de la dreapta spre stînga: C(o)H(ors) III; deasupra barelor care indică cifra se află o hastă orizontală.

Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. IX/6. Pl. VIII/11.

8. Țiglă; fragment cu dimensiunile $13 \times 14 \times 2,5$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 7,1$ cm; $l = 4,4$ cm; litere în relief înalte de 2,9—3,3 cm: C(o)H(ors) III; text de la dreapta spre stînga; deasupra barelor verticale ce indică cifra se află o hastă orizontală.

Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. IX/7. Pl. VIII/13.

TIPUL I; VARIANTA 2

1. Țiglă; fragment cu dimensiunile $13 \times 18 \times 3$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni $7,8 \times 4,5$ cm; litere în relief, înalte de 2,5 cm: C(o)H(ors) III. Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/1. Pl. VIII/1.

2. Țiglă; fragment cu dimensiunile $14,7 \times 14 \times 3$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni $7,6 \times 4,2$ cm; litere în relief înalte de 2,8 cm: C(o)H(ors) III. Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

Muzeul Unirii Alba Iulia (transferată de la M.I.T. Cluj-Napoca, Inv. T. P. VIII/2) Pl. VIII/2.

3. Țiglă; fragment cu dimensiunile $18 \times 15 \times 3$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni $7,8 \times 4,2$ cm; litere în relief, înalte de 2,8 cm: C(o)H(ors) III. Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

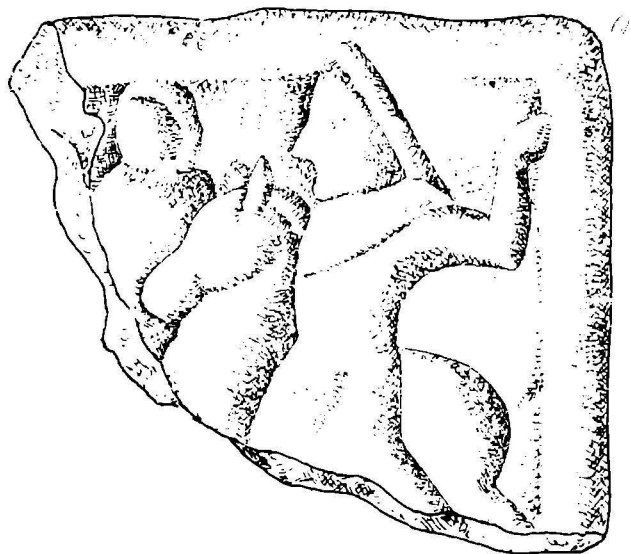
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/3. Pl. VIII/3.

4. Țiglă; fragment cu dimensiunile $14 \times 14 \times 3$ cm; șampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni $7,8 \times 4,4$ cm; litere în relief înalte de 2,9 cm: C(o)H(ors) III. Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. VIII 5. Pl. VIII/4.

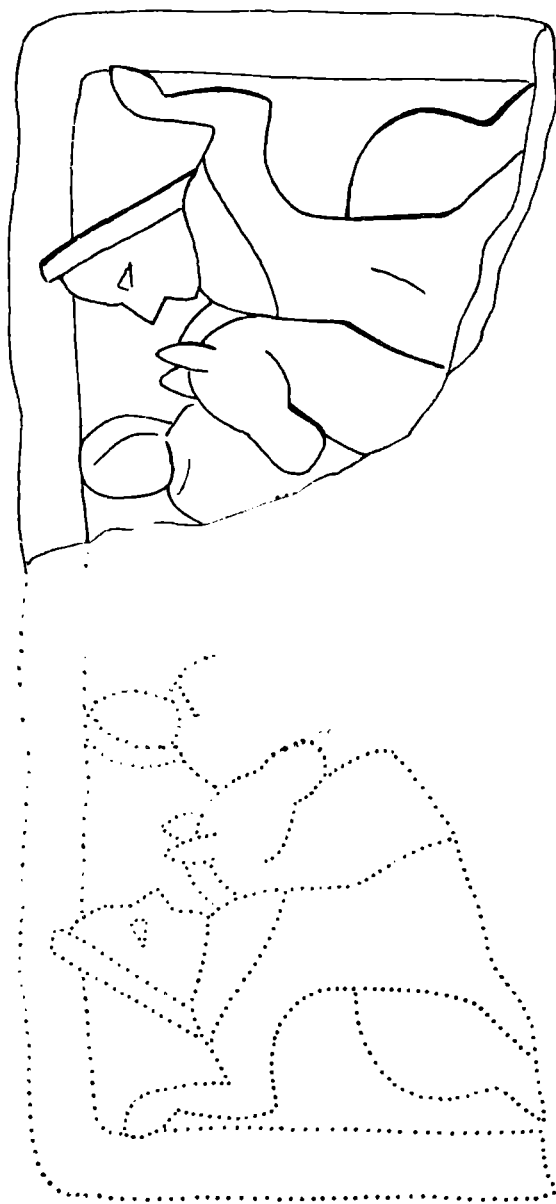

1

2

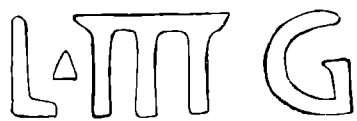
Pl. I. 1. Fotografie a fragmentului de relief reprezentînd cavalerii danubieni
2. Desen al aceluiași fragment

Pl. II. Încercare de reconstituire grafică a reliefului

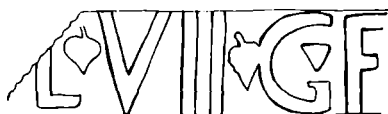
Pl. III. Fragment de statuță reprezentînd pe Apollo (foto)

1

2

3

4

5

6

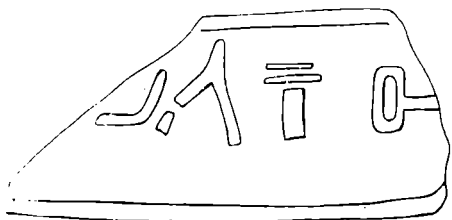

7

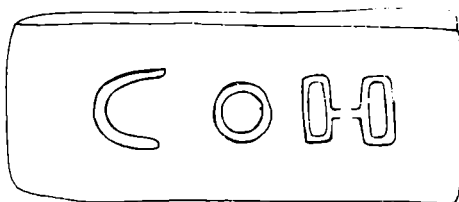

8

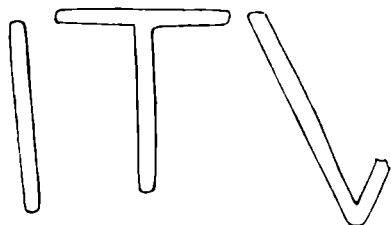
Pl. IV. Ștampile ale legiunilor III Gallica (1–2), VII Gemina Felix (3–7), XIII Gemina (8)

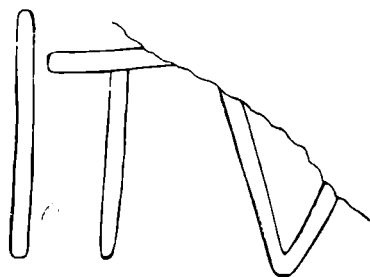
1

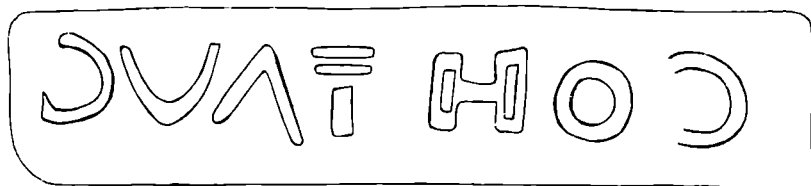
2

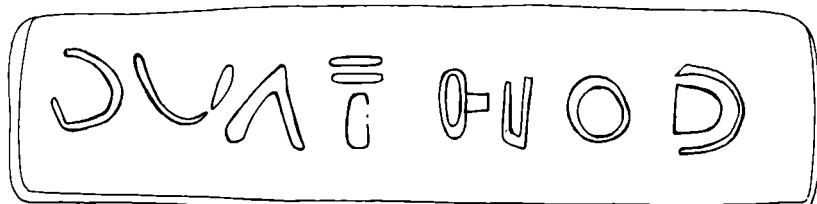
3

4

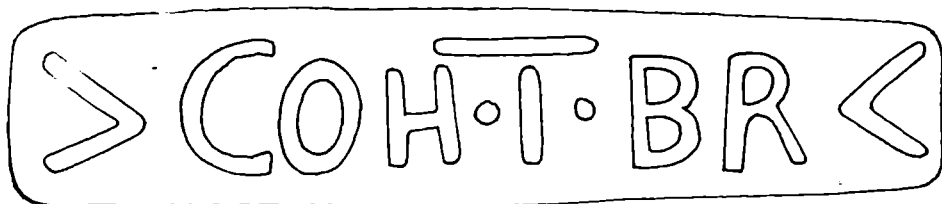

5

6

Pl. V. Ștampile atribuite cohorței I Augusta Ituraeorum (1–2, 5–6) și ITV (3–4)

Pl. VI. Ștampila cohorței I Ulpia Brittonum

CHSIIQ CHSIIQ

1

CHSIIQ CHSIIQ

3

CHSIIQ CHSIIQ

5

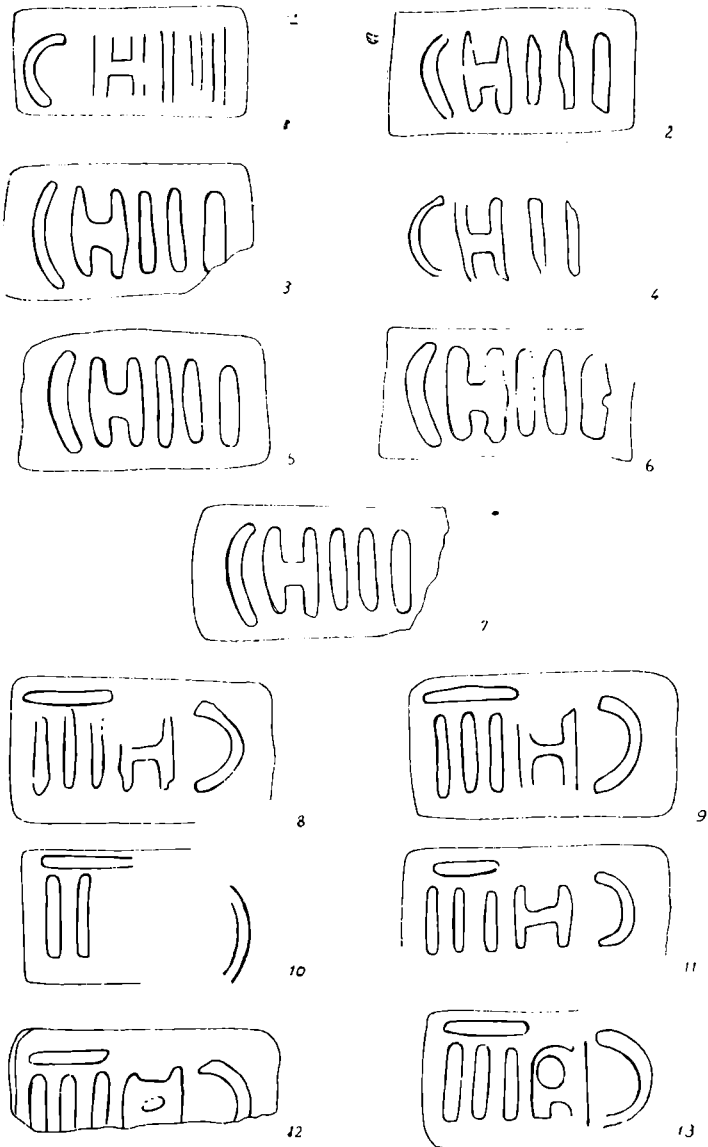
CHSIIQ CHSIIQ

7

CHSIIQ

9

Pl. VII. Ștampile ale cohorței I Hispanorum

Pl. VIII. Ștampilele cohorței III: tipul I variantele 1 și 2

5. Țiglă; fragment cu dimensiunile $35 \times 17 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni $8 \times 4,4$ cm; litere în relief înalte de 2,8—3,3 cm: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/6. Pl. VIII/5.
6. Țiglă; fragment cu dimensiunile $29 \times 13 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar; Lp = 7,8 cm; l = 4,3 cm; litere în relief înalte de 2,9 cm: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/7. Pl. VIII/6.
7. Țiglă; fragment cu dimensiunile $17 \times 17 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 7,8 cm; l = 3 cm; litere în relief; înălțimea lor nu se poate preciza: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/8.
8. Țiglă; fragment cu dimensiunile $18 \times 12 \times 4$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 7,8 cm; l = 3 cm; litere în relief, înălțimea lor nu se poate preciza: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/9.
9. Țiglă; fragment cu dimensiunile $8 \times 11 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 7,8 cm; l = 4,1 cm; litere în relief, înalte de 4,1 cm: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/10. Pl. VIII/7.
10. Țiglă; fragment cu dimensiunile $10,5 \times 8 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 7 cm; l = 4,2 cm; litere în relief, înalte de 3,5 cm: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/11.
11. Țiglă; fragment cu dimensiunile $13 \times 10 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar; Lp = 6 cm; l = 4,5 cm; litere în relief înalte de 4,5 cm: C(o)H(ors) [III].
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/12.
12. Țiglă; fragment cu dimensiunile $12 \times 10 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 6,5 cm; l = 4,5 cm; litere în relief, înalte de 3 cm: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/13.
13. Țiglă; fragment cu dimensiunile $17 \times 19 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 6,5 cm; l = 2,5 cm; litere în relief; înălțimea lor nu se poate preciza: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; 1943; săpăturile de pe Pomet.
M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T. P. VIII/14.
14. Țiglă; fragment cu dimensiunile $19 \times 18 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni: $7,8 \times 3,8$ cm; litere în relief, înalte de 2,3 cm: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.
M.I.A. Zalău. Tegular.
15. Țiglă; fragment cu dimensiunile $10,5 \times 14 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 6 cm; l = 3 cm; litere în relief; înălțimea lor nu se poate preciza: [c(o)]H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.
M.I.A. Zalău. Tegular.
16. Țiglă; fragment cu dimensiunile $19 \times 9,5 \times 2,3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: Lp = 8 cm; l = 3 cm; litere în relief; înălțimea lor nu se poate preciza: C(o)H(ors) III.
Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.
M.I.A. Zalău. Tegular.

17. Țiglă; fragment cu dimensiunile $16,5 \times 12 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 8$ cm; $l = 4,2$ cm; litere în relief, înalte de 3 cm: C(o)H(ors) III.

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.A. Zalău. Tegular.

18. Țiglă; fragment cu dimensiunile $16 \times 12 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 4$ cm; $l = 4$ cm; litere în relief, înalte de 3 cm: C(o)H(ors) I [II].

Descoperită întâmplător pe Pomet — castru roman.

M.I.A. Zalău. Inv. CC 9/1972.

19. Țiglă; fragment cu dimensiunile $13 \times 5,5 \times 2,3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 6$ cm; $l = 3,5$ cm; litere în relief, înalte de 2,7 cm: C(o)H(ors) III.

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.A. Zalău. Tegular.

TIPUL II

1. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $21 \times 13 \times 5$ cm; ștampilă liberă; litere adâncite, înalte de 2,8 cm; $L_p = 7,8$ cm, cele două haste verticale ale cifrei mai scurte: C(ohors) III D (...).

Descoperită întâmplător pe Pomet — castru roman.

M.I.A. Zalău. Inv. C.C. 9/1972. Pl. IX/7.

2. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $21 \times 14 \times 6$ cm; ștampilă liberă; $L = 7,7$ cm; litere adâncite, înalte de 2,6 cm; hastele laterale ale cifrei mai scurte: C(ohors) III D (...).

Descoperită întâmplător pe Pomet — castru roman.

M.I.A. Zalău. Inv. C.C. 9/1972. Pl. IX/8.

3. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $17 \times 16 \times 5,5$ cm; ștampilă liberă; fragmentară: $L_p = 4,5$ cm; litere adâncite, înalte de 2,7 cm: [c(ohors) I] II D (...)

Descoperită întâmplător pe Pomet — castru roman.

M.I.A. Zalău. Tegular. Pl. IX/9.

TIPUL III

1. Țiglă; fragment cu dimensiunile $13 \times 11 \times 2,3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 6,5$ cm; $l = 2$ cm; litere adâncite, înalte de 2 cm: C(ohors) III D (...).

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. VI/1. Pl. IX/10.

2. Țiglă; fragment cu dimensiunile $14 \times 11 \times 3$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; dimensiuni $7,7 \times 2$ cm; litere adâncite, înalte de 2 cm: [c(ohors)] III D (...).

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. VI/2. Pl. IX/11.

3. Țiglă; fragment cu dimensiunile $16 \times 13 \times 5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 6,5$ cm; $l = 2$ cm; litere adâncite, înalte de 2 cm: [c(ohors)] III D (...)

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. VI/3. Pl. IX/12.

4. Cărămidă; fragment cu dimensiunile $15 \times 13 \times 2,5$ cm; ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit; fragmentar: $L_p = 7$ cm; $l = 2$ cm; litere adâncite, înalte de 2 cm: [c(ohors)] III [d].

Descoperită întâmplător la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.A. Zalău. Tegular.

X. INSCRIPTII ALE COHORTEI V LINGONUM

1. Tîglă; fragment cu dimensiunile $14 \times 25 \times 2,5$ cm; text incizat în pasta moale înainte de ardere; litere înalte de 5 cm; L textului = 10 cm: C(ohors) V L(ingonum).

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. V/1. Pl. X/4.

2. Tîglă; fragment cu dimensiunile $25 \times 27 \times 5,5$ cm; text incizat în pasta moale înainte de ardere; L textului = 15,5 cm; litere înalte de 6,5 cm: C(ohors) V L(ingonum).

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. V/2. Pl. X/5.

3. Tîglă; fragment cu dimensiunile $20 \times 12,5 \times 2,5$ cm; text incizat în pasta moale înainte de ardere; L textului = 7 cm; fragmentar; litere înalte de 6 cm: C(ohors) V [l(ingonum)].

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. V/3. Pl. X/3.

4. Tîglă; fragment cu dimensiunile $15 \times 16,2 \times 2,5$ cm; text incizat în pasta moale înainte de ardere; L textului = 11 cm; fragmentar; litere înalte de 6 cm: [c(ohors)] V L(ingonum).

Descoperită în tâmplător la Porolissum; loc neprecizat.

M.I.T. Cluj-Napoca. Inv. T.P. V/4. Pl. X/1.

5. Tîglă; fragment cu dimensiunile $19 \times 11 \times 2$ cm; text incizat în pasta moale înainte de ardere; L textului = 10,5; litere înalte de 2,5 cm: C(ohors) V L(ingonum).

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.A. Zalău. Tegular.

6. Tîglă; fragment cu dimensiunile $12 \times 8 \times 2$ cm; text incizat în pasta moale înainte de ardere; fragmentar; Lp = 8,5 cm; litere înalte de 5,7 cm: C(ohors) V [l(ingonum)].

Descoperită la Porolissum; locul neprecizat.

M.I.A. Zalău. Tegular. Pl. X/2.

NICOLAE GUDEA

EARLIER AND RECENT ARCHAEOLOGICAL AND EPIGRAPHICAL
DISCOVERIES AT POROLISSUM

(Summary)

The author describes archaeological and epigraphical material representing earlier and recent discoveries on the territory of Porolissum. The catalogue of discoveries comprises a fragmentary votive plate representing Danubian horsemen, a fragment of a statuette of Apollo, tile stamps of the following legions: III Gallica, VII Gemina Felix, XIII Gemina, and of the auxiliary units (cohortes): I Augusta Ituaeorum, I Ulpia Brittonum, I Hispanorum, III D... and V Lingonum.

The discoveries complete the data about the spiritual life in the site and the military garrison of Porolissum, being an important contribution to the military history of Roman Dacia

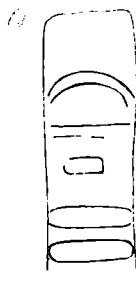

7

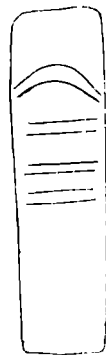
8

9

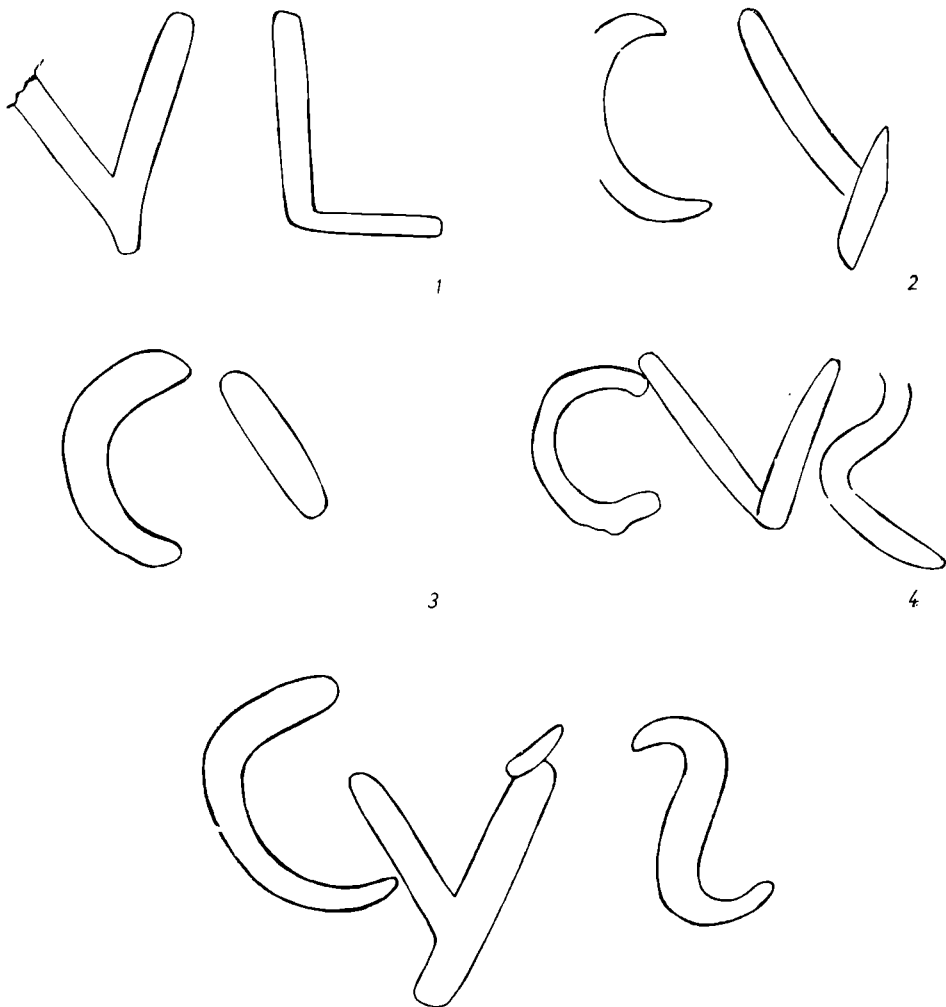
11

12

10

Pl. IX. Ștampile atribuite cohorței III: tipul II (7-9) și tipul III (10-12)

5

Pl. X. Inscripții incizate reprezentând însemne ale cohorței V Lingorum